

LOKMAN HEKİM GERÇEK KİŞİ MİDİR, KÜLT MÜDÜR?

Did Lokman Hakim Really Live or Is He a Cult of Sorts?

Nazım İntepe¹

Fahrettin Er²

¹Assist. Prof. Dr. * Şifa University School of Medicine, Dept. of History of Medicine and Medical Ethics

²Staff, Merkez Efendi State Hospital

ÖZET

Lokman Hekim, yüzyıllardır anılan ve hakkında sağlık ve terbiye ile ilgili çeşitli hikâyeler söylenen bir isimdir. Ancak tıp, felsefe ve bilim tarihinde adı geçmemektedir. Makalede Lokman Hekim hakkında bilinen bilgiler derlenmiş, tıp ve felsefe tarihinde yer edinmiş kişilerden biri olabileceği ve hangi şahıs olduğu konusu incelenmiştir.

Bu bilgiler ışığında Lokman'ın bir şahıs mı yoksa bir efsane ya da kült mü olduğu konusundaki görüşümüz ortaya koyuldu.

Anahtar Kelimeler: Lokman Hekim; Alkmaeon; Aesop; Tıp Tarihi; Lokman Süresi; Halk Kültürü

ABSTRACT

Lokman Hekim's name has been known for centuries and cited in numerous stories about health and proper upbringing; yet, his name has never been mentioned in histories of medicine, philosophy or science.

This article reviews what is known about Lokman Hekim and examines the question of who he was and whether or not he might have been a renowned figure in the history of medicine and philosophy. The author's view of whether Lokman was an actual individual, a legend or a cult of sorts is presented in the conclusion.

Keywords: Lokman Hakim; Alkmaeon; Aesop; History of Medicine; Lokman Suresi; Folk Culture

GİRİŞ

Lokman Hakîm, yani hikmet sahibi Lokman, İslam öncesi Arap toplumundan beri bilinen ve hâlâ hakkında konuşulan ve etrafında hikâyeler anlatılan meşhur bir isimdir.^{1,2} Kuran'da adı Lukman olarak geçer ve oğluna verdiği öğütler anlatılır.³ Bir süreye ismini vermesiyle İslam coğrafyasında yaygın olarak tanınan, adı çok anılan bir şahsiyettir. Lukman kelimesinin Arapça olmayıp İbranice veya Süryanice bir isim olduğu bildirilmiştir.¹

Tıp tarihi kaynaklarında ilkçağdan itibaren asırlar boyu yaşamış olan birçok filozof-hekimin ismi ve biyografileri yazılı olmasına rağmen kitaplarda, yazılı metinlerde, "Lokman Hekim" isimli bir hekime rastlanmamaktadır. Useybia isimli araştırmacı, "Tabakatül Etibba vel Hükema" adlı eserinde Asklepios'tan, XIII. yüzyıla kadar yaşamış 500 önemli hekimin ismini ve hayat hikâyesini verdiği halde Lokman Hekim'den bir satır bile bahsetmemiştir.⁴

Lokman Hekim Journal, 2014;4(2):27-31

Received: 19.11.2013; Accepted: 19.03.2014

*Correspondence Author: Şifa University School of Medicine, Dept. of History of Medicine and Medical Ethics Şanlıurfa - Türkiye.
nazim.intepe@sifa.edu.tr*

Kuran tefsircileri arasında Lokman'ın Peygamber veya veli olduğu konusunda küçük farklı bir yorum olduysa da ağırlıklı görüş, Lokman'ın Peygamber değil hikmet sahibi "filozof-hekim" ve veli kullardan olduğu görüşüdür.^{1,2}

En önemli yazılı metinlerden olan Kuran'da³ ve hadislerde⁴ Lokman Hekimden açıkça bahsedilmesi ve halk kültüründe yaygın olarak tanınması ancak tıp tarihinde aynı isimle bahsedilmemesi Lokman'ın, tıp ve felsefe tarihinde adı geçen diğer filozof-hakim, hekimlerden birisi olma ihtimalini akla getirmektedir.

Peki, Lokman, bir kişi midir yoksa bir kült müdür? Kuran ve Hadislerde ismi geçen Lokman, kime tekabül etmektedir? Birçok tıp tarihçisi bu konuya bu yönden bakmış, araştırmış ve Lokman Hekimin, M.Ö 1200 yıllarında yaşamış Asklepios'tan itibaren gelmiş pek çok filozof ve hekimden biri olabileceği hatta olması gerektiği konusunda fikir yürütmüştür.⁴⁻⁷

İSLAM ÖNCESİ ARAP TOPLUMUNDA LOKMAN HEKİM

Lokman İslam öncesi Arap toplumunda da şiir ve hikâyeleriyle tanınan bir kişiliktir. Hakkında, klasik kaynaklarda Yemenli, en Nübe kavminden olduğu, adının Lokman bin Ad olduğu, başka rivayetlerde, Eyyüp peygamberin yeğeni, Davut'a peygamberlik gelinceye kadar, İsrailoğullarına kadılık yapmış, sonra Davut'un veziri olmuş, Yemen'de vezir, Habeşli bir köle, marangoz, tüccar, çoban, terzi olduğu kısa boylu, esmer tenli, yassı burunlu, kalın dudaklı, yarık ve geniş ayaklı, çok zeki, bilgili, hazır cevap olduğu, yedi kartal ömrü yani 560, 1.000 hatta 3.500 yıl yaşadığı, çok uzun bir ömür sürdüğü gibi değişik ve detaylı birçok bilgi vardır.^{1,4,5}

Vefat ettiğinde Yemen ile Umman arasındaki Ahkâf'ta Hûd peygamberin kabrinin yakınına defnedildiği söylenir. Yâkût, Mu'cemü'l-büldân adlı eserinde, onun mezarının Taberiye gölünün doğu tarafına veya Filistin'deki Remle'de, değişik rivayetlerde Yemen'de, Bağdat'ta, Tarsus Ulu cami avlusunda, Üsküp'te şehir dışında Baba Meddah yakınında olduğu nakledilmektedir.^{1,4,8}

HAKİM-HEKİM LOKMAN

Lokman Hekim ile ilgili tartışılan bir konu da filozof anlamındaki hikmet sahibi "hakim" mi yoksa tabip anlamındaki "hekim" mi olduğu konusudur. Hakim, hikmet yani felsefe ile uğraşan, eşya ve hadiselerin öncesi ve sonrasını bilen, sebep ve sonuçları hakkında doğru bilgi sahibi olan kişilere denmektedir. Batı kültür ve medeniyetindeki filozof sözünün tam karşılığı olarak Arap daha sonra da İslam kültüründe Hakim kelimesi kullanılmıştır.

Hekimlik, çağlar boyunca hakimliğin içinde olagelmıştır. Bu iki söz, zamanla manaları farklılaşarak özelleşmiş kelimelerdir. Hakim sözü yüzyıllardır aynı zamanda hekim olan kişiler için kullanılmıştır. Tabip yani hastalıklardan iyileştirici anlamındaki "hekim" sözü, "hakim" sözünün halk arasında inceltilmiş şeklidir.⁴ Lokman'ın "hakim" olduğu kesindir, Lokman, içinde hekimlik de olan bir "hakim'dir. İki anlam iç içe olduğundan Lokman'ın "sadece" hakim ya da sadece hekim olduğu söylenemez.

TIP TARİHİ AÇISINDAN LOKMAN HEKİM

Birçok tıp tarihçisi, Lokman Hekim kıssaları ile Asklepios, Hipokrat, Galen, Ezop, (Aesop) Promete, Alkmaeon, Lukianos gibi hekim ve filozofların yazılı hayat hikâyeleri, bazılarının anlattığı kıssalar ve vecizelerin çok benzer oluşuna dayanarak Lokman'ın bu filozof veya hekimlerden biri olduğu iddialarını ortaya atmışlardır.^{4,6,7}

Batılı birçok araştırmacı, kıssaları toplamış ve ilk çağlardan beri var olan benzer hikâyelerle karşılaştırmıştır. Bu çalışmalarda Aesop'a atfedilen hikâyelerin, Lokman için de söylenmiş ve yazılmış olduğu görülür. Tevrat'ta ve başka yerlerde eşek sesine atfedilen söz, Kuran'da Lokman'a atfedilir.⁸

Lokman Hekim ve Asklepios

Türkiye'de tıp tarihinin kurucularından ve otoritelerden kabul edilen Prof. Dr. Süheyl Ünver, Türk ve İslam dünyasında Lokman Hekim olarak tanınan kişinin Asklepios olduğu konusunda 1936-1978 arasında toplam yirmi bir makale yazmış ve tebliğ sunmuştur. Sonunda "Lokman Hekim'in henüz dünyada tıp tanrısı olup muhtelif eski memleketlerde çeşitli isimler alabileceği hakkında kanaate yanaşılmamıştır." ifadesi ile bu fikrine taraftar çıkmadığını belirtmiştir.⁴

Süheyl Ünver hocanın, iki şahsiyete de atfedilen hikâyelerin benzerliğinden yola çıkarak, Lokman'ın Asklepios olabileceği fikri ve "Tıp Tanrısı" yakıştırması ile Lokman'ın Kuran'da anlatılan "Şirkin büyük bir zülüm olduğuna dair"⁹ nasihatleri hiç uyuşmadığından, İslam coğrafyasında ilgi ve kabul görmemesine sebep olduğu düşünülebilir. Şahsiyetlerin benzerliği tıp tanrısı yerine tıbbi olarak ele alınsaydı kabul edilmesi daha kolay olacaktı.

Lokman Hekim ve Ezop

Prof. Dr. Ali Haydar Bayat, Lokman'ın hekimlikten çok hakîm olduğu konusunda yazdıktan sonra hakkındaki hikâyelerin daha çok Ezop ile benzediği fikrini dile getiriyor. İslâmî kaynaklarda onun kalın dudaklı, geniş ayaklı, Habeşistanlı veya Nübyeli bir köle olarak takdim edilmesi de Ezop'u hatırlatmaktadır.⁴

Hem Ezop hem Lokman hikâyelerinde, efendisinin kendisinden bir koyun kesip önce en iyi sonra da en kötü iki yerini getirmesini istemiştir. İki hikâyede de dil ve yüreğini getirmişlerdir. Diğer bir kıssada diğer köleler efendilerinin incirlerini yiyerek suçu Lokman'a atmaları üzerine Lokman hepsinin sıcak su içip kusmasını isteyerek kölelerin incirleri kusması hikâyesi Ezop kıssalarında da vardır.

Bayat, Lokman Hekim hakkında yazılmış 206 adet makale ve kitap ismini vermiştir. Bunlarla beraber Mustafa Kalender ve Yunus Ekin'in bibliyografisinde Lokman ile ilgili toplam 390 kaynak mevcuttur.^{1,4} Kuran'da adı ile anılan ve Mekke'de inen 31. surede ismi iki defa geçen Lokman, hikmet sahibi, sözü dinlenen, saygı duyulan bir insan olarak takdim edilmiş ve oğluna nasihatleri dile getirilmiştir. Hz. Muhammed, Lokman hakkında birçok atıfta bulunmuş, kendisini övmüş ve fizyonomik olarak tarif etmiştir.^{5,9}

Lokman Hekim ve Alkmaeon

Prof. Dr. Hüsrev Hatemi, felsefi ve ahlaki görüşlerinin, kendilerine atfedilen hikâyelerin ve Lokman ismindeki L K M A N harflerinin benzerliğinden dolayı fikirleri ile yaşadığı çağ ve sonraki yüzyılları etkileyen Kroton'lu Alkmaeon'un, Kuran ve hadislerde geçen şahıs olduğunu öne sürmüştür.⁶ Empedokles'in felsefeyi Alkmaeon'dan öğrendiği yazılıdır. Alkmaeon ve Ezop'un yaşadığı tarihler olarak bilinen MÖ 400 yılları da Lokman'ın Hz. Davut veya Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında yaşadığına dair bilgi ile uyumlu bulunmaktadır.^{8,10}

Lokman Hekim ve Galen

İsa'dan 200 yıl sonra yaşamış olan Bergama'lı Galen de tarihte birçok hastalığı tedavi etmenin ve bitkilerden hazırladığı 1200-1400 terkip ortaya koymanın yanında hikmet sahibi ve "Tek Tanrı" yani tevhide inandığı için adı Lokman Hekim ile beraber anılan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹ Bu yüzden bütün tek tanrılı dinlerce makbul bir kişi olarak kabul edilmiştir.⁸

EFSA NELERDE LOKMAN HEKİM

Asklepios'un ölümüne çare bulduğu ancak bunun Zeus'u kızdırıp Asklepios'u öldürterek ölümsüzlüğe engel olduğu hikâyesi, Lokman'ın ölümüne çare olacak ilacı bulduğu fakat Cebrail'in bir rüzgârla ilacı ya da formülünü suya düşürterek engel olduğu hikâyesi birbirine benzemektedir.⁷

Halk dilindeki Lokman hekim efsaneleri Galen'in yaşadığı Bergama'da ayrıca Amasya'da anlatılan¹²⁻¹⁵ ve İbn-i Sina'ya da atfedilen efsanelerin birçok yönden Asklepios efsanelerine benzer oldukları bildirilmiştir.⁷

Her millet ve kültür, önemli sahalarda ve hayatın içinde olan, savaş, aşk, sağlık gibi konularda millî bir efsane veya zirve isim çıkarma ihtiyacı duymuştur. Büyük medeniyetler kendi kahramanlarını çıkartmıştır. Sağlık konusunda da efsanevi kişiye, bilgi ve tedavi edici güce sahip bir zirve isim çıkarılmıştır.

Ölüleri diriltme, en onulmaz dertlere deva, hatta ölümüne çare bulma, ibretli hikâyeler anlatıp ders verme, çok özlü sözler söyleme gibi özelliklere sahip isimler ortaya çıkmış ve her çağda halkın dilinde ve yazılı hikâye metinlerinde olmuştur. Bu ihtiyaç bazen çok bilgi ve beceriye sahip hekimler üzerinden ümit olarak yaşamış bazen de "mucize sahibi, kurtarıcı" peygamberler üzerinden giderilmiştir.^{4,7}

İSLAM KÜLTÜRÜNDE LOKMAN HEKİM

Kuran’da yer ve zaman söylenmeden “Tek Tanrı’ya inanan hikmet sahibi bir kişi olarak” bahsedilen Lokman, zaman içinde hakîmden hekime dönüştürülerek sağlıkla ilgili söz, fıkra ve hikâyelerin atfedildiği bir halk kahramanı olmuştur.⁹ Böylece Asklepios kültürüne ait yaşayan bazı unsurlar, hikâyeler ve fıkralar İslam coğrafyasında İslamî kılıf içinde İbn-i Sînâ veya Lokman’a mal edilmiştir.^{4,7}

Lokman Hekim, sadece Araplar arasında ve Türkiye’de değil Balkanlar, Azerbaycan,¹⁵ Türkmenistan, İran,¹⁷ Özbekistan,¹⁸ ve benzeri kültürler gibi çok geniş bir coğrafyada hekimlikte en ünlü kişi kabul edilmiştir. Mesela, İbn-i Sina gibi tıpta zirve bir isim, “Zamanın Lokman Hekimi” olarak adlandırılmıştır.⁴ Türkmenistan’da İbn-i Sina’ya Lokman Hekim denmesi günümüzde de devam etmektedir. Süheyl Ünver için yazılmış bir beyitte, “Hekimi hazık SÜHEYL, ne hoş Lokman’ıdır asrın” denmiştir.⁴

İslam coğrafyasına hâkim olan yaygın kültürde Lokman’ın, çok benimsenmesi ve kendisine birçok şifalı ot bilgisi, eğitici öğüt ve kıssanın atfedilmesi, Kuran’da adının açıkça zikredilmesi ile olmuştur. Lokman’ın yüzyılları aşarak gelen büyük şöhreti, kültürlerin, sağlıkta bir zirve isim oluşturma ihtiyacı ile dinin uygun gördüğü sınırlar içinde ders verici öğütlerin ve sağlık hikâyelerinin kendisine mal edilmesiyle olmuştur, diyebiliriz. Lokman ismi, İslam coğrafyasının genişliği oranında bir “Kült”e dönüşmüştür.^{12,14,16,19,20} Alman hekim Friedrich Hofmann’ın, Liquer Anodine alkol eter karışımının ülkemizde kullanılırken, ses benzerliğinden dolayı, “Lokman ruhu” olarak isimlendirilmesi buna ilginç bir misal olarak, gösterilmektedir.⁴

Lokman’ın, hem din ve ahlak yönünden salih bir kişi hem de tek tanrıya inanan bir filozof-hekim olup geçmiş asırlarda bu vasıfta olanların hepsini temsilen ve gelecek asırlarda yetişecek filozof hekimlere örnek olmak üzere Kuran’da anlatıldığı kabul edilmektedir.^{8,9} Lokman Hekim’e 1000-2000 hatta 3500 yıl yaşadığı şeklinde ömür atfedilmesi onun bir şahıs değil bir efsane olduğunu göstermektedir. Allah’ın birliğine inanan filozofların tamamı “Lokmaniyet- Lokmanlık” tanımını içerisinde anlaşılabilir.

SONUÇ

Lokman Hekim, Kuran’da anıldığı ve hadislerde açıkça bir şahıs olarak anlatıldığı için yaşamış bir kişi olarak anlaşılmasının yanında içinde Hekimliği de kapsayan, Hakîm yani hikmet sahibi-filozof bir kişi olduğu kabul edilebilir.

Her millet ve medeniyetin sağlık sahasında zirve bir isim çıkartma ihtiyacından doğan ve yaşatılan bir kültü olduğundan, Lokman Hekim, yaygın hikâyelerine bakıldığında, her hikmetli söz, sağlık bilgisi ve hikâyenin atfedilip dayandırıldığı efsane haline dönmüş “hikmet sahibi-aynı zamanda veli” bir kişinin üstüne bina edilmiş özellikle “İslam coğrafyasının bir kültü” olduğunu söyleyebiliriz.

Kuran’ın, Lokman’ın özelliklerini özendirecek şekilde örnek vermesini, onun şahsında, “tek tanrı inancı olan ve kabul edilebilir felsefi ekol ve faydalı öğretilere sahip bütün felsefe ve bilim adamlarını” kapsayacak şekilde öne çıkarıp anlattığını düşünebiliriz. Efsanelerde Lokman’ın 3.500 yıla vardırılan çok uzun ömürlü olduğunun söylenmesi onunla aynı özelliklere sahip hikmet sahiplerinin çokluğu ile yani Lokmanlık ile açıklanabilir.

KAYNAKLAR

1. İslam Ansiklopedisi “Lokman” Diyanet vakfı yayını cilt 27 Ankara 2003 sy 205-208
2. İslam Ansiklopedisi “Lokman” Milli Eğitim Bakanlığı cilt 7 İst 1988 sy 64-67
3. Elmalılı Hamdi Yazır Hak dini, Kur’an dili Lokman suresi cilt 6 sy 265-281
4. Bayat A H Prof. Dr. Tıp tarihi araştırmaları dergisi cilt 10 sy 144
5. Hadis Ansiklopedisi Müslim “İman” 88-90
6. Hatemi H Prof. Dr. Tıp tarihi araştırmaları dergisi sayı 7 sy 169
7. Ünver S Prof. Dr. tıp tarihi ders kitabı ist. sy 50 sy 87
8. Bedir A Prof. Dr. kuranı kerim atlası İst. 2010 sy. 297-299
9. Ekin Y Prof. Dr. Lokman suresi üzerine bir çalışma Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
10. Elmalılı Hamdi Yazır Hak dini Kuran dili Kehf süresi cilt 5 sy 335-398
11. Ünver S Prof. Dr. Lokman hekim İst 1968
12. Bayatlı O Bergama’da şifalı otlar ve Lokman Hekim, İst. 1952, sy 5-11; baskı, İzmir 1968
13. Ünver S İsa N Amasya ve civarında Lokman hekim efsanesi, halk bilgisi haberleri cilt 5 sy 49-51-52 İst 1936

14. Aydın E Prof. Dr. Tıp tarihi ders kitabı Ankara 2009
15. Ahundov E Azerbaycan halk yazını örnekleri (akt. Semih Tezcan), Türk Dil Kurumu, Ankara 1978, sy 239-241-261-264
16. Aktan S Lokman Hekim efsanesi ile Şahmaran efsanesi, hakiki Anadolu efsaneleri, ikinci kitap, Adana 1978 s 8-27
17. Gedikli F İran'daki Türk edebiyat, Türk edebiyatı dergisi, İst. 1986 sy 20, 64
18. Ali şir nevai, Sedd-i İskenderi nevai jübilej komiteti, Özbekistan 1941 sy 766-767
19. Pamuk A, Lokman Hekimden oğluna öğütler, İst. 1997 sy 124
20. Öz A, Lokman Hekim ve hikmetli sözleri Tarsus 1988 sy 23

EK

LOKMAN SÜRESİ

12- Andolsun, Lukman'a "Allah'a şükret" diye hikmet verdik. Kim şükrederse, artık o, kendi lehine şükreder. Kim inkar ederse, artık şüphesiz, (Allah,) Gani (hiç kimseye ve hiçbir şeye muhtaç olmayan)dır, Hamiddir (hamd yalnızca O'na aittir).

13- Hani Lukman oğluna -öğüt vererek- demişti ki; "Ey oğlum, Allah'a şirk koşma. Şüphesiz şirk, gerçekten büyük bir zulümdür."

14- Biz insana anne ve babasını (onlara iyilikle davranmayı) tavsiye ettik. Annesi onu, zorluk üstüne zorlukla (karnında) taşımıştır. Onun (sütten) ayrılması, iki yıl içindedir. "Hem Bana, hem anne ve babana şükret, dönüş yalnız Banadır."

15- Bununla birlikte, onların ikisi (annen ve baban) hakkında bir bilgin olmayan şeyi Bana şirk koşman için, sana karşı çaba harcayacak olurlarsa, bu durumda onlara itaat etme ve dünya (hayatın) da onlara iyilikle (ma'ruf üzere) sahiplen (onlarla geçin) ve Bana 'gönülden-katıksız olarak yönelenin' yoluna tabi ol. Sonra dönüşünüz yalnızca Banadır, böylece Ben de size yaptıklarınızı haber vereceğim.

16- "Ey oğlum, (yaptığın iş) gerçekten bir hardal tanesi ağırlığında olsa da, (bu,) ister bir kaya parçasından ya da göklerde veya yer(in derinliklerinde) de bulunsa bile, Allah onu getirir (açığa çıkarır). Şüphesiz Allah, latif olandır, (herşeyden) haberdardır."

17- "Ey oğlum, namazı dosdoğru kıl, ma'rufu emret, münkerden sakındır ve sana isabet eden (musibetler)e karşı sabret. Çünkü bunlar, azmedilmesi gereken işlerdendir.

18- «İnsanlara yanağını çevirip (büyüklenme) ve böbürlenmiş olarak yeryüzünde yürüme. Çünkü Allah, büyüklük taslayıp böbürleneni sevmez.»

19- "Yürüyüşünde orta bir yol tut, sesinden de (yüksek perdeleri) eksilt. Çünkü seslerin en çirkin olanı gerçekten eşeklerin sesidir."